VALERIU SCLIFOS

CU PRIVIRE LA CERCETAREA FRAZEOLOGISMELOR SOMATICE REGIONALE DIN STÂNGA PRUTULUI*

Cercetările de teren din ultimii douăzeci de ani, realizate în scopul colectării materialului frazeologic, au demonstrat cert că graiurile moldoveneşti din stânga Prutului ca, de altfel, şi alte grupuri de graiuri şi dialecte ale limbii române, se caracterizează prin resurse frazeologice inestimabile. Structura acestor unităţi specifice ale limbii merită o atenţie sporită din partea specialiştilor dialectologi. Încă la sfârşitul secolului al XIX-lea L. Şăineanu atenţiona că „metaforele graiului popular merită un interes excepţional...”[1], iar Th. Hristea consemnează că frazeologia „ar merita să fie atent şi îndelung explorată din toate punctele de vedere: *etimologic, semantic*..., *morfosintactic* şi, mai presus de toate, *stilistico-funcţional*”[2].

Materialul lingvistic colectat în peste 80 de localităţi din stânga Prutului ne oferă posibilitatea de a aborda un şir de probleme referitoare la particularităţile structurale ale frazeologismelor regionale. În articolul de faţă ne propunem să examinăm una dintre aceste particularităţi, şi anume gradul de participare a unor unităţi lexicale distincte ale limbii române în procesul de formare a frazeologismelor regionale.

Vom preciza de la început că frazeologismele regionale propriu-zise sunt nişte unităţi semantice stabile, cu sens figurat, conţinut afectiv şi caracter expresiv, care, în plan geografic, au o arie restrânsă de răspândire.

Cercetarea preliminară a elementelor componente ale frazeologismelor regionale adunate ne-a determinat să concluzionăm că o parte considerabilă a acestora conţin în structura lor substantive ce denumesc diferite părţi ale corpului omenesc (*cap, ochi, mână, picior* ş.a) sau ale organelor lui (*inimă, creier, rânză* ş.a). În această ordine de idei, Viorel Păltineanu observă că „părţile corpului şi

---

* Comunicare prezentată la Al VIII-lea Simpozion Naţional de Dialectologie, Belinţ (Timiş), 13 – 15 octombrie 1991.

1 Lazăr Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranziţiunea sensurilor,* Bucureşti, Tipografia Academiei Române, 1887, p. 13.

2 Th. Hristea, *Introducere în studiul frazeologiei,* în *Sinteze de limba română,* Bucureşti, Editura Albatros, 1984, p. 159.

DACOROMANIA, serie nouă, IX – X, 2004 – 2005, Cluj-Napoca, p. 199-202

numele de animale sunt două nuclee importante în terminologia populară în general; acestea au generat şi numeroase expresii idiomatice”[3]. În literatura de specialitate, în special în cea rusă, cuvintele sus-menționate sunt numite unități somatice sau somatisme (< gr. *soma* „corp” şi *somatikos*, „ceea ce se referă la corp”), iar unitățile frazeologice cu astfel de componenți – unități frazeologice somatice sau frazeologisme somatice.

Astfel, unități frazeologice somatice sunt considerate frazeologismele ce conțin în structura lor unul sau câteva lexeme care denumesc organele şi părțile componente ale corpului omenesc sau ale animalelor. De exemplu: *A i sî-mboura (cuiva) obrazu)* = a se ruşina, a se schimba la față; *a sta cu grijă-n pumn* = a se tulbura, a-şi pierde liniştea sufletească; *a faŝi ok̆ii cît pîntiŝili* = a rămâne mirat la vederea cuiva sau a ceva; *a puni coada pi sk̆inari* = a pleca, lăsând totul baltă; a o şterge undeva; ş.a.

Este de remarcat faptul că unitățile frazeologice cu elementul somatic din componența lor ocupă un loc aparte în sistemul frazeologic al limbii române, precum şi în cel al altor limbi. Conform afirmațiilor unor specialişti în frazeologie, cum ar fi A. I. Molotkoz, A. G. Nazarean, F. Vakk, A. I. Fiodoroz, M. V. Oriol ş.a., care cercetează în mod special tipul dat de frazeologisme în diverse limbi, atât pe baza materialului lingvistic literar, cât şi pe baza materialului faptic din graiurile populare, acest grup tematic constituie un strat frazeologic impunător ca număr, foarte uzual şi expresiv. Faptul acesta ne propunem să-l demonstrăm în cele ce urmează, având ca bază un material frazeologic inedit. Pornind de la caracteristica generală a frazeologismelor somatice, vom încerca să profilăm viabilitatea frazeologică a somatismelor, fapt ce ne-ar oferi un tablou real privind gradul de participare a unităților somatice la formarea frazeologismelor regionale.

În procesul de selectare a unităților frazeologice somatice din întreg materialul faptic adunat în graiurile moldoveneşti din stânga Prutului, au fost identificate şi sistematizate peste 350 de frazeologisme de acest tip, ceea ce reprezintă aproape 20% din numărul total de unități.

La o primă analiză a frazeologismelor somatice regionale, s-a constatat că ele pot avea în structura lor, de cele mai multe ori, o singură unitate somatică. De exemplu: *A puni buzâ la prăşît* = a se bosumfla, a se supăra; *a trăi ca ok̆u* = a trăi din plin; *a țîné plînsu cu dințîi* = a se stăpâni cu greu, a răbda din răsputeri ş.a. Un număr considerabil de frazeologisme de acest tip au drept elemente componente cîte două unități somatice. De exemplu: *A avea nas pi lîngî obraz* = a avea puțină ruşine; *a lua piŝoarili pi umeri* = a alerga cu iuțeală; *ai s-sai gardu cu mînli-n şolduri!* = a înfricoşa pe cineva, a băga frica în cineva ş.a. În graiurile cercetate a fost înregistrată şi o unitate frazeologică care conține trei somatisme în structura ei. De exemplu: *S-vă îmbli mîinilé ca ok̆ii în cap la mort!* = expresie folosită cu o anumită nuanță ironică în scopul de a îndemna pe cei din jur la lucru.

[3] V. Păltineanu, *O tendință a denominării – concentricitatea*, în CL, XXV, 1980, nr. 1, p. 13.

Analizând frazeologismele somatice din punct de vedere semantic, am constatat că cele mai multe dintre acestea caracterizează direct sau indirect ființa umană (trăsăturile de caracter ale omului, facultatea mintală a omului, starea lui fizică etc.), atitudinea omului față de altcineva, relațiile dintre oameni etc. Astfel, unui om fățarnic, ipocrit i se spune că *îmblî cu ƙatra-n sîn ş-paŝa pi limbî.* Despre un om îngrijorat, care îşi supune mintea unor anumite eforturi se zice că *şi-a pus greblili-n* (cu sensul 'mîinile' – n.n.) *cap.* Despre doi prieteni foarte buni, nedespărțiți, care se împacă de minune, se spune că ei *sînt unghie şî carni.* Despre o persoană care vorbeşte mult şi fără rost se zice că *îi îmblî gura ca o rîşnițî* sau *îi îmblî gura ca o dărădaicî.*

Dintre unitățile frazeologice somatice înregistrate în graiurile moldoveneşti, doar unele dintre ele caracterizează prin semantica lor diverse fenomene, lucruri, obiecte etc. Astfel, cînd afară sau în casă e un frig insuportabil se spune că *e frig de nu poț aduna deştili.* Despre un vin tare se zice că *îț e ƙiŝoarli şî mînli ca cu coasa.* Iar despre o unealtă de tăiat care s-a tocit şi nu taie bine se spune că *taii ca dințîi babii.*

Numărul de lexeme somatice care participă la formarea unităților frazeologice, cum e şi firesc, variază de la o limbă la alta, de la un grai la altul. Astfel, G. Socolova, în monografia *Formarea frazeologoismelor în limba franceză* (Moscova, 1987), a constatat că limba franceză numără mai mult de o sută de unități somatice care intră în componența frazeologismelor. Iar A. Isaev, în teza de doctorat *Frazeologismele somatice în limba uzbecă* (Taşkent, 1977), afirmă că în limbile turcice contemporane se folosesc circa 90 de somatisme. În limba română literară, conform datelor statistice oferite de cercetătoarea din Chişinău N. Cunițcaia în teza de doctorat *Frazeologismele somatice în limba moldovenească contemporană* (Chişinău, 1985), în procesul de constituire a unităților frazeologice sunt utilizate mai mult de 70 de somatisme. În graiurile populare se observă o altă situație. Astfel, cercetătoarea K. N. Prokoşeva, în graiurile Prikamiei de Nord distinge doar 42 de lexeme somatice, iar M. V. Oriol, în graiurile din regiunea Obi, 30 de unități somatice.

Pe baza materialului faptic de care dispunem, am constatat că, în graiurile moldoveneşti din stânga Prutului, în procesul de constituire a frazeologismelor somatice participă circa 60 de unități somatice. Este de menționat însă că nu toate lexemele somatice participă în egală măsură la formarea unităților frazeologice respective.

În scopul determinării gradului de frecvență a somatismelor în componența unităților frazeologice, am folosit metoda statistică, care, după cum se ştie, constituie un mijloc important de analiză a faptelor de limbă, însă e aplicată rar în dialectologie şi geografia lingvistică. Concludentă în acest sens este monografia cercetătorului din Chişinău V. Pavel, *Terminologia agricolă moldovenească* (Chişinău, 1973), care într-un capitol separat, pe bază de date statistice, cercetează originea şi sfera de circulație a termenilor agricoli.

Din punctul de vedere al frecvenței unităților somatice distingem trei grupuri de somatisme: active, semiactive şi pasive.

1. Grupul de unități somatice e alcătuit din cinci somatisme: *cap, gură, ochi, mână* şi *limbă.* Lexemul *cap*, care este el mai frecvent, intră în componența a circa 60 de frazeologisme, iar *gură* – în structura a 22 de frazeologisme, respectiv *ochi* – în 21, *mână* – în 19, şi *limbă* – în 17. Cu aceste cinci somatisme active se formează în total aproape 140 de frazeologisme, ceea ce reprezintă 38% din fondul lor.

2. Grupul de unități somatice semiactive e constituit din 17 somatisme. Cele mai frecvente lexeme ale acestui grup, cum ar fi *picior, ureche, suflet* ş.a., intră în structura a, respectiv, 16 frazeologisme, 13 şi 12 frazeologisme, iar celelalte formează de la 5 până la 10 unități frazeologice. Aceste 17 lexeme somatice alcătuiesc în total aproximativ 125 de frazeologisme somatice, ceea ce reprezintă 35% din fondul lor.

3. Grupul de unități somatice pasive numără circa 36 de somatisme, ca de exemplu: *nară, palmă, deget, rânză* ş.a. Ele formează în mijlociu de la unu până la patru frazeologisme, iar în total circa 100 de unități frazeologice, ceea ce reprezintă 27% din fondul frazeologismelor somatice.

Gradul înalt de frecvență a unor lexeme somatice, cum ar fi *cap, gură, ochi* ş.a. în procesul de constituire a unităților frazeologice este motivat, în primul rând, de factori extralingvistici, şi anume de importanța deosebită a acestor organe şi părți ale corpului uman în viața intelectuală, socială, fizică a omului. Acest fapt a contribuit la lărgirea treptată a încărcăturii semantice a unităților somatice menționate mai sus, ele alcătuind „cuiburi frazeologice" (Th. Hristea), dintre care cel mai bogat este alcătuit cu somatismul *cap*, şi numără aproape 60 de unități frazeologice somatice. De exemplu: *A avea icri-n cap* = a fi ager la minte, inteligent; *a avea cap rar* = a avea memorie slabă, a uita uşor; *a faşi cuiva capu macahon* = a toca pe cineva la cap, a şedea pe capul cuiva; *a îmbla cu muşti-n cap* = a umbla fără rost, a umbla fără vreo ocupație; *a i se sui (cuiva) scrisu-n cap* = a-şi pierde puterea de judecată, a se țicni; *a fi moali-n vârvu capului* = a avea judecata slabă (din cauza bătrâneții) ş.a.

În încheiere menționăm că examinarea frazeologiei oricărei limbi nu va fi completă dacă nu vor fi puse în valoare şi resursele frazeologice regionale existente. Articolul de față constituie doar o primă încercare de studiere a frazeologismelor regionale cu componentul somatic în structura lor. Materialul faptic ne-a permis să evidențiem aproape 60 de somatisme cu grade diferite de frecvență.

Institutul de Lingvistică,
Chişinău, str. 31 August 1989, nr. 82
Republica Moldova